

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Ткаченко Л. І.

У статті представлена авторська технологія формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи, яка впроваджується у процес професійної підготовки з метою формування компонентів критичного мислення майбутніх фахівців. Здійснено опис технологічного процесу у вигляді поетапної послідовності дій, охарактеризовані складові вказаної технології.

Ключові слова: критичне мислення, майбутні учителі початкової школи, професійна підготовка, педагогічна технологія.

В статье представлена авторская технология формирования критического мышления будущих учителей начальной школы, внедряемая в процесс профессиональной подготовки с целью формирования компонентов критического мышления будущих специалистов. Осуществлено описание технологического процесса в виде поэтапной последовательности действий, дана характеристика составляющих указанной технологии.

Ключевые слова: критическое мышление, будущие учителя начальной школы, профессиональная подготовка, педагогическая технология.

The article describes the author's technology of forming critical thinking in prospective primary school teachers that is implemented in the process of professional training with the aim of forming the components of critical thinking in prospective specialists. The technological process is described as a phased action sequence and the constituent parts of this technology are characterized.

Key words: critical thinking, prospective primary school teachers, professional training, pedagogical technology.

Аналіз стану проблеми професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи дає підстави зробити висновки щодо актуальності оновлення підходів до формування професійних компетентностей, важливою складовою яких є критичне мислення. З метою якісної підготовки студентів педагогічного коледжу до успішного особистісного і професійного функціонування у навчально-виховний процес має бути впроваджена технологія формування критичного мислення майбутнього учителя початкової школи.

Педагогічною наукою та практикою нагромаджений певний досвід створення та впровадження інноваційних педагогічних технологій в освітній процес з метою вирішення проблем вищої школи. Різні аспекти цього питання розглядали А. М. Алексюк, В. П. Беспалько, П. М. Воловик, М. В. Гриньова, І. М. Дичківська, В. І. Євдокимов, М. В. Кларін, О. М. Пехота, О. І. Пометун, І. Ф. Прокопенко, Г. К. Селевко, С. О. Сисоєва, В. Сластьонін та ін. [1–9; 11]. Проте аналіз останніх досліджень засвідчує, що не розробленим залишається питання створення та впровадження методично обґрунтованої педагогічної технології формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки.

Метою статті є обґрунтування концептуальних засад вказаної технології, висвітлення її складових та опис етапів упровадження.

Вважаємо за необхідне навести декілька визначень поняття "педагогічна технологія", щоб з'ясувати його сутність. На думку М. В. Кларіна, педагогічна технологія є системною сукупністю і порядком функціонування усіх особистісних, інструментальних та методичних засобів, що використовуються для досягнення педагогічних цілей [4]. В. О. Сластьонін вбачає педагогічну технологію як закономірну педагогічну діяльність, яка реалізує науково обґрунтований проект дидактичного процесу і володіє більш високим ступенем ефективності, надійності, гарантованого результату порівняно із традиційним навчанням.

Науковці розглядають також педагогічну технологію як створену адекватно до потреб і можливостей особистості і суспільства теоретично обґрунтовану навчально-виховну систему соціалізації, особистісного і професійного розвитку і саморозвитку, яка внаслідок упорядкованих професійних дій педагога за оптимальності ресурсів і зусиль усіх учасників освітнього процесу, гарантовано забезпечує ефективну реалізацію свідомо визначеної освітньої мети та можливість відтворення процесу на рівні, який відповідає рівню педагогічної майстерності педагога [6, с. 65].

Досліджуючи даний аспект заявленої нами проблеми, ми дійшли висновку, що у декількох десятках розглянутих визначень поняття "педагогічна технологія" ключовими її характеристиками є ефективність та системність.

Орієнтуючись на позицію І. М. Дичківської [3] щодо бачення нею структури педагогічної технології, спробуємо заявлену нами технологію формування критичного мислення (далі ТФКМ) описати у вигляді поетапної послідовності її здійснення, характеризуючи її функціональні елементи і позначаючи логічні зв'язки між ними.

ТФКМ майбутнього вчителя початкової школи є цілісною системою, що включає (за І. М. Дичківською):

- а) концептуальну основу (ідеї, положення, підходи, принципи, теорії, концепції);
- б) змістову частину (постановка та формулювання загальних і конкретних цілей, постановка конкретних завдань, етапи та умови формування критичного мислення, перелік навчальних курсів та їх зміст);
- в) процесуальну частину (методи, прийоми та форми навчально-виховного процесу; оцінювання поточних результатів, поетапна діагностика, корекція, заключна оцінка результативності даної технології).

Концептуальним підґрунтям ТФКМ майбутніх учителів початкової школи є поєднання таких *методологічних підходів* як особистісно орієнтований, діяльнісний, рефлексивний та проблемного навчання.

Визначальними характеристиками особистісно орієнтованого підходу є те, що студент розглядається як активний суб'єкт, який є рівноправним учасником навчально-виховного процесу. Роль педагога полягає у тому, щоб допомогти індивіду запустити механізми самовизначення, саморозвитку, самореалізації, самовдосконалення, що сприятиме становленню майбутнього фахівця.

Важливою методичною умовою формування критичного мислення є установка на використання діяльнісного підходу до організації цього процесу. Критичне мислення як діяльність успішно може здійснюватися лише за умови оволодіння студентом засобами і способами цього виду діяльності. Оскільки мислення прямо або опосередковано залежить від мислення інших людей, успішне його формування може здійснюватися на основі спільної пізнавальної діяльності в умовах суб'єкт-суб'єктної взаємодії [15, с. 30].

Основою проблемного підходу є вчення С. Л. Рубінштейна про розвиток свідомості людини через вирішення пізнавальних проблем, які містять у собі протиріччя. Основні переваги проблемного підходу полягають у тому, що у студентів з'являється інтерес до учіння, формується позитивна внутрішня мотивація, стимулюється активність у пізнавальній діяльності, розвиваються такі якості мислення як самостійність, критичність, гнучкість, формуються уміння вирішувати професійні та особистісні проблеми.

Рефлексивний підхід полягає у формуванні умінь студентів критично оцінювати власні дії, вчинки, прогнозувати наслідки своєї діяльності. Рефлексія передбачає самоаналіз свого внутрішнього світу, осмислення своєї поведінки, сприяє професійному самоусвідомленню.

ТФКМ майбутніх учителів початкової школи має свої *принципи* побудови та застосування, які розглянемо далі.

1. Принцип гуманізації передбачає такі взаємини між викладачем та студентом, які сприяють прояву поваги до особистості, створенню умов для розкриття здібностей та їх реалізації індивідом з метою задоволення власних різносторонніх потреб та покращення світу. Даний принцип дає змогу сприймати студента як суб'єкта процесу формування власного критичного мислення, передбачає реалізацію ТФКМ у руслі особистісно орієнтованого підходу.

2. Принцип демократизації передбачає усунення будь-яких проявів авторитаризму, визнання особистості як найвищої суспільної цінності, створення толерантного освітнього середовища.

3. Принцип соціальної обумовленості змісту навчання. Оскільки критичне мислення є мислення соціальне, то у процесі його формування мають використовуватись ситуації, спрямовані на розгляд соціально важливих проблем.

4. Принцип мотивації пізнавальної діяльності включає такі правила його реалізації: надання особистісного смислу навчальній діяльності, перетворення студентів у активних суб'єктів, формування у них інтересу до вибраного фаху.

5. Принцип системності розглядає власне ТФКМ як цілісну систему, в якій існують певні зв'язки. Інший аспект даного принципу передбачає реалізацію системного підходу у процесі здійснення ТФКМ.

6. Принцип свідомості й активності визначає головне спрямування пізнавальної діяльності студентів, передбачає усвідомлений підхід до здійснення критичного мислення.

7. Принцип зв'язку (єдності) теорії і практики вказує на те, що уміння використовувати здобуті знання для вирішення певних практичних завдань сприяє не тільки засвоєнню знань, умінь і навичок, але і формуванню критичного мислення майбутнього фахівця.

8. Принцип критичної наповненості навчального матеріалу забезпечує ефективність формування складових критичного мислення майбутнього фахівця у процесі професійної підготовки.

9. Принцип діалогічності. Критичне мислення є мислення самостійне, індивідуальне, але проявляється під час обговорення, у суперечці, у процесі дискусії, у груповій формі роботи.

10. Принцип проблемності навчального процесу є одним із головних у технології критичного мислення та передбачає застосування в процесі навчання проблемних методів.

У процесі здійснення дослідження ми виділили *педагогічні умови*, за яких є можливим успішне формування критичного мислення студентів вишу І–ІІ рівнів акредитації у процесі професійної підготовки, а саме: наявність позитивної внутрішньої мотивації студентів до пізнавальної діяльності та до розвитку критичного мислення, створення навчально-дослідницького середовища, атмосфери толерантності та взаєморозуміння; використання методів активізації пізнавальної діяльності студентів; відповідність навчальної інформації критеріям критичної наповненості навчальної інформації; сформованість певного рівня критичного мислення у викладачів та їх переконаність у важливості формування останнього у

процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи; обізнаність педагогів з методологічними основами ТФКМ.

Змістовий компонент технології формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи включає в себе постановку мети, визначення проміжних цілей та, відповідно, етапів формування критичного мислення, визначення сукупності знань, умінь і якостей майбутнього вчителя початкової школи, які є кінцевим результатом ТФКМ.

Метою технології формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи є розвиток складових критичного мислення студентів педагогічного закладу I–II рівнів акредитації, які представлені **когнітивно-процесуальним, емоційно-вольовим та мотиваційно-ціннісним компонентами**. Досягнення мети можливе через поетапне вирішення певних завдань. Тому вважаємо за необхідне коротко охарактеризувати етапи ТФКМ майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки.

Початковий етап передбачає, найперше, з'ясування проблем, на вирішення яких буде спрямована ТФКМ. А саме, визначаються рівні розвитку складових критичного мислення студентів; здійснюється аналіз навчальних програм, комплексів навчально-методичного забезпечення дисциплін з метою приведення їх у відповідність до умов, передбачених ТФКМ. Активізується робота із викладацьким складом з метою ознайомлення викладачів із сутністю критичного мислення, його складовими, актуальністю ТФКМ на сучасному етапі підготовки конкурентоспроможного фахівця. Напрямами та формами здійснення таких форм науково-методичної роботи є науково-методичні семінари, відкриті заняття, творчі групи, педагогічні ради у формі дискусій та з використанням тренінгових вправ, науково-практичні конференції регіонального, всеукраїнського та міжнародного рівнів, й ін.

Важливим завданням даного етапу є формування мотиваційної складової критичного мислення майбутнього фахівця, оскільки вироблення установки на критичне мислення не менш важливе, ніж розвиток умінь критично мислити [14]. У педагогічний процес упроваджуються методи стимулювання інтересу, методи сюжетно-сміслового характеру, метод створення ситуації успіху. Створюється дослідницьке середовище для розвитку умінь аналізувати, порівнювати, виділяти головне, аргументувати, об'єктивно оцінювати. Використовуються проблемні запитання; робота в парах, з тим щоб підготувати студентів до дискусійних форм роботи. Останні проводяться в режимі з'ясування самої суті методу дискусії, правил його проведення; виробляються навички спілкування, толерантний стиль взаємостосунків.

На даному етапі у студентів розвиваються уміння бачити альтернативні варіанти вирішення проблемних завдань, початкові рефлексивні уміння, протиманіпулятивні якості майбутнього педагога.

Основний етап ТФКМ передбачає формування у процесі засвоєння професійно-спрямованих курсів умінь та якостей особистості, здатної до критичного мислення. На цьому етапі використовуються комунікативні форми роботи; здійснення проектної діяльності, в процесі якої ініціатива делегується самим студентам (на відміну від початкового етапу, коли студенти працюють під керівництвом викладача). Широко використовуються графічні методи, написання рецензій, есе. Вирішення проблемних ситуацій відбувається за мінімальним втручанням викладача, тоді як на попередньому етапі викладач пропонував певний алгоритм здійснення такої діяльності.

Окрім перерахованого вище, основний етап ТФКМ передбачає впровадження в навчально-виховний процес тренінгової програми тривалістю у 15 занять, реалізація якої спрямована на формування умінь і навичок критичного мислення, з'ясування сутності даного поняття, його можливостей та усвідомлення переваг людини, яка володіє даною цінністю. У межах тренінгової програми студенти ознайомлюються зі складовими критичного мислення, механізмом здійснення критичного осмислення дійсності, можливостями та шляхами формування даного стилю мислення. Вказана програма може здійснюватися у межах гурткової або виховної роботи (виховні години).

Заключний етап передбачає вихід майбутніх учителів на рівень саморозвитку через рефлексію.

Один із підходів у розвитку рефлексивних здібностей майбутніх учителів може бути реалізований в умовах тренінгу, в основу якого покладена структурна модель педагогічної рефлексії, яка розглядається в двох аспектах – особистісний та професійний (практичні технології "занурення в себе" та "занурення у професійну реальність") (за А. О. Бізяєвою).

Для активізації і розвитку особистісної рефлексії ефективно використовувати наступні процедури: ведення щоденника, створення рефлексивного автопортрета "Я очима інших", рефлексія вголос (монолог-імпровізація на певну тему), та ін.

Технологія "занурення у професійну реальність" передбачає аналіз та осмислення власного практичного досвіду.

Даний етап передбачає також аналіз діяльності учасників навчально-виховного процесу та оцінку ефективності ТФКМ за наступними критеріями:

- підвищення рівня розвитку складових критичного мислення майбутніх учителів початкової школи;
- позитивні зміни у взаємостосунках учасників педагогічного процесу;
- розвиток ціннісних орієнтацій, громадянської позиції та спрямованість майбутніх фахівців на саморозвиток;
- самореалізація викладача та студента.

Реалізація ТФКМ майбутніх учителів початкової школи передбачає також поточний контроль, що сприяє коригуванню технологічного процесу.

Процесуальний блок ТФКМ включає організацію формування критичного мислення майбутнього фахівця відповідно до поставлених цілей із використанням відповідних форм, методів та прийомів, а також спеціальних типів завдань у відповідності до особливостей певної навчальної дисципліни.

У результаті контент-аналізу змісту навчальних програм виявлені потенційні можливості у формуванні критичного мислення майбутнього вчителя початкової школи дисциплін психолого-педагогічного циклу, а саме "Вступ до спеціальності", "Загальні основи педагогіки", "Теорія і методика виховання", "Психологія", "Сучасні педагогічні технології", "Основи педагогічної майстерності", "Основи педагогічного менеджменту" та певні види педагогічної практики. Не відкидаємо того, що можливий інший вибір навчальних дисциплін, але наш обумовлений тим, що у процесі засвоєння вказаних курсів відбувається становлення професійних рис майбутнього фахівця.

Як було зазначено вище, однією з умов формування критичного мислення є впровадження у навчально-виховний процес активних методів та прийомів навчання: проблемні запитання, аналіз проблемних ситуацій, проблемна лекція, ігрове проектування (форма "розробки студентами рекомендацій, планів і заходів навчально-виховного характеру"), методи інтерактивного (комунікативного) навчання: диспут, дискусія, рольові ігри та ін., які охарактеризовані у статті автора [13].

У ТФКМ включені також наступні прийоми активізації пізнавальної діяльності студентів:

– використання художньої літератури у процесі лекційних та семінарських занять із психолого-педагогічних дисциплін (сприяє формуванню загальної культури студента, викликає почуття, що полегшує засвоєння наукових понять, але не слід зловживати художніми ілюстраціями у великій кількості, інакше аудиторія буде відволікатись від основного матеріалу);

– наративація педагогічної діяльності (наратив – це "виклад подій, що стосуються конкретних випадків життєдіяльності якоїсь особистості і обов'язково супроводжується оцінками й афективними висловами даної історії та осіб, які беруть у ній участь", "спосіб повідомлення про якусь подію в житті, ускладнення, намір, репрезентований у вигляді історії, що розповідається за певними правилами". "Збагачені невербальними засобами спілкування – мімікою, жестами, позою викладача", такі розповіді створюють толерантне середовище та є засобом гуманізації навчання);

– використання в лекції елементів самостійної роботи;

– використання проблемних ситуацій у ході заняття;

– формування питань, що активізують студентів;

– використання навмисних помилок;

– застосування елементів ігрових ситуацій тощо [10, с. 179–182].

ТФКМ майбутніх учителів початкової школи включає відповідні задачі та вправи, що відповідають принципу критичної наповненості інформації [8, с. 83].

ТФКМ передбачає також використання методики Інсерт (інтерактивна система позначок для ефективного читання і мислення), що спонукає студентів до відстеження власного розуміння прочитаної інформації, використовуючи певне маркування, виражене у символах. Вона стимулює концентрацію уваги студентів не тільки на відомому матеріалі, а й на новому, вчить сумніватися та виокремлювати неправдиву інформацію, задавати питання, що виникають у процесі роботи над текстом. Методика спрямована на глибоке опрацювання інформації, тому доцільніше використовувати її для роботи з інформацією, що відрізняється насиченістю, неоднозначністю викладених фактів. Методика Інсерт формує вміння самостійно і глибоко осмислювати інформацію, ретельно її опрацьовувати, вдивлятися в деталі.

Окрім того, важливим є впровадження у навчальний процес графічних організаторів, які, з одного боку, сприяють глибокому розумінню і резюмуванню досліджуваних текстів, а з іншого – стимулюють відображення студентами власного бачення і сприйняття. Вказані процедури формують уміння виділяти головне і другорядне, стисло викладати інформацію. Графічні організатори поділяються на три групи. В основі їх класифікації – тип форми організації інформації. Звичайно ж, вибір форми залежить від мети, яка максимально реалізується через певний графічний організатор. До першої групи відносяться організатори, що мають конкретну, строго задану форму, спрямовану на певну діяльність і розумові процеси студентів. Це – діаграма Венна, концептуальна таблиця, Т-схема. Другу групу складають графічні організатори з менш заданою формою. Пропонується лише певна манера і технічний спосіб створення схеми, реальні обриси якої виникають тільки у процесі конкретної роботи. Сюди можна віднести кластер. Третю групу складають організатори, які дають максимальну свободу при його створенні, наприклад, карта концепції. Графічні організатори дозволяють зробити наочними розумові процеси, які відбуваються на етапі критичного осмислення.

Достатні можливості для формування критичного мислення ми вбачаємо у самостійній роботі студентів. Це питання потребує окремого розгляду, тому в межах даної статті коротко вкажемо, що ТФКМ передбачає включення у навчальний процес таких форм самостійної роботи як складання структурно-логічних схем, анотацій, написання та захист рефератів, рецензування рефератів колег, наукових статей; творчі роботи, творчі звіти, проектна діяльність та ін.

Для прикладу вкажемо на можливості проектно-методики. Вона дозволяє розвивати самостійність мислення, відповідальність студентів, комунікативні уміння, прийоми самонавчання; сприяє покращенню командної взаємодії учасників, пробуджує інтерес до пізнавальної діяльності, розв'язує проблему недостатньої мотивації та проблему відірваності знань від життя, дає можливості студентам проявити ініціативу. Серед навичок та умінь, які студенти можуть (за Д. Жаком) сформувані або розвинути,

здійснюючи проектну діяльність, ми виділили: формування незалежних суджень, навички самоорганізації, уміння збирати та аналізувати незнайому інформацію, уміння оцінювати роботу інших, уміння сприймати факти, точки зору і ситуації в інших ракурсах; інтегрувати знання, отримані з різних джерел; розвивати почуття такту, уміння працювати у групі. Детально висвітлене дане питання у статті автора [12].

Потенційні можливості для формування критичного мислення у процесі професійної підготовки вчителя початкової школи вбачаємо у педагогічній практиці, здійснюючи яку студенти усвідомлюють прикладний характер отриманих у процесі навчання теоретичних знань.

У процесі здійснення педагогічної практики, яка передбачає безпосереднє ознайомлення з професією, студентам надається можливість з'ясувати, чи відповідає їхнім уявленням та діяльності, до якої вони готувалися, здійснюючи теоретичну підготовку. Студенти мають змогу порівняти свої можливості з роботою колег та вчителів-початківців, що дозволяє оцінити власні досягнення, визнати невдачі та усвідомити шляхи подальшого професійного самовдосконалення через розвиток рефлексивних здібностей.

Важливим елементом педагогічної практики є аналіз уроків та виховних заходів. Саме на цьому етапі наявні всі можливості для формування критичного мислення майбутнього фахівця.

Резюмуючи вищезаявлене, маємо зазначити, що всі складові ТФКМ майбутніх учителів початкової школи взаємопов'язані між собою та взаємообумовлені, тому мають розглядатися як цілісна система, що є ефективною за умови функціонування усіх її елементів.

Упровадження ТФКМ майбутніх учителів початкової школи у навчально-виховний процес сприятиме оновленню змісту професійної підготовки майбутніх фахівців та формуванню критичного мислення студентів педагогічного закладу I-II рівнів акредитації, що ми маємо намір висвітлити у наступних публікаціях.

Література

1. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. – М. : Педагогика, 1988. – 192 с.
  2. Гриньова М. В. Педагогічні технології: теорія та практика : навч.-метод. посіб. / за ред. проф. М. В. Гриньової. – Полтава : АСМІ, 2008. – 230 с.
  3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
  4. Кларин М. В. Технология обучения: идеал и реальность / М. В. Кларин. – Рига : Эксперимент, 1999.
  5. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін. ; за заг. ред. О. М. Пехоти. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.
  6. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті : монографія / С. О. Сисоєва, А. М. Алексюк, П. М. Воловик та ін. ; за ред. С. О. Сисоєвої. – К. : ВІПОЛ, 2001. – 502 с.
  7. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Наукова література : посібник / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко ; за ред. О. І. Пометун. – К. : Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
  8. Критическое мышление в контексте задач высшего профессионального образования / В. А. Попков, А. В. Коржуев, Е. Л. Рязанова. – М. : Изд-во МГУ, 2001. – 166 с.
  9. Прокопенко І. Ф. Педагогічні технології : навч. посіб. / І. Ф. Прокопенко, В. І. Євдокимов. – Х. : Колегіум, 2005. – 224 с.
  10. Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі : навч. посіб. / за ред. М. В. Артюшиної, О. М. Котикової, Г. М. Романової. – К. : КНЕУ, 2007. – 528 с.
  11. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии : учеб. пособие / Г. К. Селевко. – М. : Народное образование, 1998. – 256 с.
  12. Ткаченко Л. І. Використання проектної технології у формуванні критичного мислення майбутнього вчителя початкової школи / Л. І. Ткаченко // Проблеми підготовки сучасного вчителя : збірник наукових праць УДПУ імені Павла Тичини. – Умань, 2012. – Випуск 6. – Частина 3. – С. 123.
  13. Ткаченко Л. І. Формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи через активізацію пізнавальної діяльності студентів / Л. І. Ткаченко // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2011. – № 9.
  14. Психология критического мышления / Д. Халперн. – СПб. : Питер, 2000.
- Шеремет М. Критичне мислення: діяльнісний підхід / М. Шеремет // Шлях освіти : науково-методичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 28–31.